

שלום חולבסקי, על הנוער היהודי שהיה

שלום חולבסקי, על הנוער היהודי שהיה*

מתוך: ילקוט מורשת מ"ג-מ"ד, אוגוסט 1987, עמ' 143-148

שמשות גדולות זרחו עלינו על סף המאה – ההשכלה, הציונות, הסוציאליזם – אל תוך הסימטאות האפורות של תחום-המושב, אל הרובעים הסגורים בכרכים, אל ה"חדר", ה"ישיבה", אל ה"מתמיד" המתנועע ביחידות בפנינת בית המדרש. כל אחת חיממה את הלב, עוררה תקוות, העלתה ארוכה לגב היהודי. לבבות רבים נפעמו, גאו מבשורות גאולה. יהודים במאות אלפיהם עקרו ממושבם והחליפו גלות בגלות – רחוקה וקורצת. והחברה היהודית המסורתית, עדיין בכוחה, ושומרת ונאבקת על המשכיותה. והיו בין השמשות, באו הצללים: מהפכה בכשלונה, פרעות, חיפושי אלוהים, מבוך ושפל בתנועת ציון והרחוב הומה: כעין-בשורות לבקרים טריטוריאליזם, סיימיזם, אוטונומיזם – כברי-פלוגתא לציונות המדינית, לסוציאליזם הציוני.

ובאויר עודה מהדהדת שאלתו של מ. ז. פיאראברג: ל אן ? מהדהדת – ואינה מרפה... מאליהן צצו קבוצות צעירים יהודים, אירגוני נוער לומד, אגודות סטודנטים – שהזינו נפשם בספרי השכלה, בספרות הרוסית, בדמויותיו של צ'כוב, ב"בורלאקים" של גורקי, בפאתוס המרדני של הרפצין. מהם – שפרצו לארץ, ראשוני העליה השניה, ציונים-סוציאליסטים; ומהם – שיצאו לשדות המהפכה שלא תמה לגווע. ובין האורות והצללים נולדה תנועת הנוער היהודי. במערב פעלה כבר תנועת הנוער בהדרכתם של ויניקן, בליקר, באדן פאול – שמרדו במעמד הסמכותי של ההורים, בסטנדרטיות של בית הספר ובשממון של החברה הזעיר-בורגנית השבעה (ציפורי-נוד=ואנדרפונגל, "הצופים") בדרך של מסעות אל חיק הטבע וטיפחו את "תרבות הנוער" כאדיאה מרכזית. עם התבגרותם פנו הצעירים – אלה לשמאל ואלה לימין הקיצוני. תנועת הנוער היהודי, שראשיתה בגליציה, ינקה מתנועת הנוער במערב בפיתוח הספורט, הצופיות, אך פיתחה שיטה חינוכית משלה בעיצוב האישיות, הקבוצה החינוכית, והעדה. יותר מזה: כבר בראשיתה נצמדה אל מצוקותיו של העם. היא יצרה מערכת ערכים של חיים ובמרכזה התניית הסמכות באחריות האישית ובחובת ההגשמה. היא כללה תכנים לאומיים ואוניברסליים, תוך אמונה שהנוער הינו הסיכוי הנצחי להגשמתם. וכאן טמון סוד הקסם שלה.

יחד עם ספרי ההשכלה קראו בני הנעורים את גאוני השירה הפולנית והתפעמו מעוצמתה.

* דברים שנאמרו בפתיחת התערוכה של תנועת הנוער היהודי בבית לוחמי הגיטאות ב-29 בדצמבר 1986.

ה"אנדה לנעורים" והשורה הבלתי-נשכחת: "מוד כוחותיך לפי שאיפותיך – ולא שאיפותיך לפי כוחותיך" – חוללה משהו בנפשם. כי אם נעורים הם לא רק גיל כרונולוגי, אלא מהות אנושית – הרי היא יצוקה באלו המלים. בוינה, שבה נפגשו נערים ונערות יהודים מגליציה – חלקם עודם לבושים לבוש מזרח-אירופי – עם תרבות המערב, נתגבש הרעיון: "להיות אדם, אך בדרך יהודית", ומכאן: שיערוך ערכים, גאולה עצמית ותיקון עולם ברוח "נביאי ישראל ומשורריו" בשפת הימים ההם.

ומכאן – להיטות אחר השקפת עולם כוללת וגואלת – בדרך ל"מוחלט המוסרי".

ומכאן – החיבוק הטוטלי שחיבקה תנועת הנוער את הנער והנערה היהודים וכוחה המאגי בעיצוב המהפכה שהם חייבים לעבור פנימה.

ומכאן – גיבושה של ההשקפה: האדם בכל גיליו הוא אדם לעצמו, אוטונומי בזכויותיו ובחובותיו. "אל תשמע בן למוסר אב / ולתורת אם אל אוון תט". ומכיוון שהנער ניהן במערכת-אנטנות עדינה וברגישות למצוקות הזולת, קולט את "מליאות העולם" – כלשונו של בוכר – ונועז בהכרעותיו, הוא מועיד את עצמו לשרת עם וחברה. במלים אחרות: הוא קיים "בשביל לתת ולא בשביל לקחת", כי הלקיחה במיטבה – הוא המתן עצמו. וכך ראתה תנועת הנוער היהודי ביסוד עיקריה את יתרון הרוח על החומר, את האקטיביזם האישי, את האידיאליזם הלאומי ואת האידיאליזם החברתי – כלשון הימים ההם – כשהלאומיות אינה דבר מופשט אלא חוויה פרסונלית, אישית, כמוה הקנאות לעברית ולארץ ישראל, וכשהסוציאליזם – מטרה מוסרית. תנועת הנוער היהודי, כמו כל גוף חי, השירה עלים והנצה – אולם אלה היו את יסודותיו הרוחניים של המנוף הגדול ביותר של החזון והמעש במסכת גאולתנו. תנועת הנוער היהודית בגולה היתה בזמנה האלטרנטיבה המגשימה היחידה מול כל השאר – מול הווייתיה של הגלות.

מה היתה תנועת הנוער, כל אחת כשלעצמה?

"השומר הצעיר" היתה תנועת הנוער הראשונה, עצמאית, ללא זיקה למפלגה פוליטית בראשית דרכה, שכללה נוער לומד ועובד, פיתחה שיטה חינוכית משלה, שגם תנועות אחרות ראו בה דגם, בין שלמדו ממנה ובין שחלקו עליה. דרכה – דרך ההגשמה בקיבוץ.

תנועת "החלוץ הצעיר" מיסודו של "החלוץ" שהוקם על ידי יוסף טרומפלדור ותנועת "פרייהייט" שקיימה זיקה למפלגת פועלי ציון, התאחדו ב-1938 לתנועת "דרור" ואלה כללו נוער עובד ולומד, טיפחו את הכוחות הגנוזים בו, פיתוח רשת הכשרה ענפה כשהיעד – הגשמה בקיבוץ. "גורדוניה" – שאבה ניקתה מ"הפועל הצעיר" וא.ד. גורדון, הדגישה בחינוכה את החייאת התרבות העברית, חינכה להגשמה בקבוצה. "עקיבא" צמחה בחיק הציונות הכללית, ספגה ערכים מתנועת העבודה וחינכה להגשמה

* Mierz siły na zamiary - / Nie zamiary według sił.*

בקיבוץ. בצד הימין הקיצוני – תנועת בית"ר – תנועת הנוער של המפלגה הרביזיוניסטית. ובצד השמאל האנטי-ציוני: תנועת הנוער "צוקונפט" של ה"בונד" והנוער של הקומוניסטים שפעל במחתרת. ושורה של תנועות: תכלת-לבן (בלאו-וייס), נְרְקְלוֹיטְהּ הבונים, השומר הדתי, מכבי הצעיר, יוגענט, ברית העולים, נצה, הנוער הציוני, בני עקיבא, יונגבור, ויתקיניה, פוסליקה, נְנְדֶר-בונד, השומר המדינתי, בח"ד (ברית-חלוצים-דתיים), קדימה, יי.ס.א.י. (יידישע סאציאליסטישע ארבייטער יוגענט). תנועות הנוער החלוציות בלבד כללו במסגרותיהן כמאה אלף נערים ונערות. בין מהנכי דורות של בני נוער בתנועות הנוער בגולה – יצחק טבנקין ומאיר יערי. כמו להבה, ירוקה פשטו הקנים והסניפים ברחבי הגולה. כמעט שלא היה יישוב יהודי בתפרוסת היהודית העצומה ללא תנועת נוער, שהיוותה בו את הרוח החיה. מי שלא ראה אמה יהודיה בעיירה על ה"גאנעק" * ביום ל"ג בעומר, צופיה אחר בנה בן העשקה לבוש מכנסיים קצרים, מגבעת, בגדי שרד ועניבה וצועד בשורות גדוד נערים ונערות מהתנועה על דגליו ותופיו בכיוון אל המחנה הצופי ביער הסמוך – לא ראה גאוות אם יהודית. ומי שלא ראה חבורת נערים מכינה את המושבה שלה ועם ערב לבושי חולצות לבנות סביב המדורה, כשקסם נעוריהם משוך על פניהם וניצני אהבותיהם כפקעות-אביב בלבותיהם, שרים שירים עד כלות הנפש – ובין השירים: "זאל זיין אז איך בוי אין דער לופט מיינע שלעסער / זאל זיין אז מיין גאט איז אין גאנצן ניטא / אין טרוים איז מיר בעסער / אין טרוים איז מיר העלער / אין חלום דער הימל נאך בלויער ווי בלוי" *.

ומי שלא הזדמן בליל סתיו או חורף לעיירה כשעל יד בתי שאגאל בסמטאות הבוץ והאפלולית חולפים ביעף בני נוער אל הספריה המקומית ומשם – בחבילת ספרים: ציונות, סוציאליזם, סוציולוגיה, פסיכולוגיה, ביולוגיה וכל ה"לוגיות" למיניהן – הישר אל המועדון, כפרפרים אלי-אור, ובשקידה ובשקיקה רכונים על "אוטואמנספיציה", "מדינת היהודים", "אונדזער פלאטפארם", גורדון, ברנר, רחל, באואר, פרויד, פלחאנוב, קאוטסקי, "ספר השומרים" ו"ספר דרור" ומה לא?! – ולאחר מכן מתקבצים להורה סוחפת – לא הכיר את הנוער היהודי שהיה במיטבו. ליישוב זעיר, ספק כפר, ספק עיירה, בצפונו של גליל וילנה, אי-שם ליד הדווינה – לוז'ק – הזדמנתי באמצע שנות השלושים לביקור, ונער בן חמש-עשרה הקים ביוזמתו קן במקום והפך ה"אבא" של הנוער במקום. - וכי מי עשה בקהילה היהודית, ליד קומץ העסקנים הציוניים הוותיקים את המעש הציוני יום-יום?

* המרפסת, הגוזזתרה.

** ש. פפירניקוב: "ויהי כי אבנה מגדל, בשמים, / ויהי כי אחסר אלוהים במרומים, - / נעים לי וטוב בחום שבעתים, / שמי בחלום מני כחול – כחולים" (תרגום א. לוינסון).

- וכי מי כיתת את רגליו מבית לבית לאסוף את הפרוטות הדלות של הקרן הקיימת?
- ומי הכניס את ארץ ישראל לתוך הבית פנימה?
- מי ערך את הנשפים העבריים הציוניים, את ה"אקדמיות" למיניהן (להרצל, ביאליק, בורוכוב)?
- מי טיפח ותמך בבית הספר העברי ונדר את נדר הדיבור העברי בבית וברחוב?
- ומי קלט את הילד עם סיום לימודיו בקן חם ברוח הציונות המגשימה?
- ומי ערך את ה"בלימל-טעג" לקרן הקיימת ברחובות ואת ה"קעסטל אוונטן" * במועדון, את הכינוסים והבחירות לקונגרס הציוני, את מסיבות חנוכה, ט"ו בשבט, פורים, ל"ג בעומר ואת ערבי הפרידה לחברים העולים לארץ ישראל?
- ומי עיצב את דמותו של מדריך צעיר, שבאישיותו ובאורחותיו שימש "טיפוס אב" לנער ונערה למען להידמות לו ובמשהו להיות כמוהו?
- מי העניק את ערך השוויון ואת תחושת הבטחון לבת היהודית?
- ומי נזעק ראשונים לקבוצות הגנה (בַּאִיבּוּקִי) בפני חוליגאנים אנטישמיים?
- והרבבות הרבות של צעירים שקיבלו את חינכם בתנועת הנוער ומפאת נסיבות החיים לא הגשימו בקיבוץ והם נושאים לאורך כל ימיהם את אהבתם והוקרתם לתנועתם ובמידה רבה אף ממשיכים להיות ברוח הערכים האנושיים והלאומיים שספגו בה – והם ממיטב האנשים ביישוב ומהראשונים בכל מערכתיו של העם בארץ – ומהם שנתגלגלו למקומות אחרים ונעמדו במערכות יהודיות באשר הן –

- ומי שלא חי את כל אלה יווכח בכך לכשיעלעל בספרי הזכרון למאותיהם ו"יפגוש" את הנוער הזה באלפי הצילומים, בהם ניבטות הדמויות הקורנות, היפות והצעירות – פני הנעורים של חברינו וחברותינו, חניכינו – שנכרתו בראשית פריחתם.

ובפרוץ המלחמה, בתוך המבוכה ואובדן הדרך שפקדו את המנהיגות היהודית הוותיקה קיימו תנועות הנוער באזורים הסובייטיים את הגחלת הלוחשת של מחתרת ציונית, חלוצית ואת ה"ריכוז" החלוצי-שומרי בוילנה. תנועת הנוער נחקקה בלב חניכיה, בקרב יחידים וקבוצות, והם נשאו אותה בלבם כמקדש-מעט בכל רחבי פזורתם בימי המלחמה בבתי הסוהר בברית המועצות, במחתרת הציונית, החלוצית, בקזחסטאן, אוזבקיסטאן ובמחנות העבודה בסיביר, והיא שקיימה בהם את התקווה כיהודים, כציונים וחלוצים. ובבוא הכורת הנאצי – ניצבו תנועות הנוער במרכז האפופיאה של המרי.

וכך כותב נער בן ארבע עשרה בגיטו לודז':

חרף התנגדותה של אמא הלכתי לפגישת הקן. ערב זה, אשר את מועדו המדוייק איני זוכר, היה לנקודת-מפנה בחיי. כל מה שהיה אחרי הערב הזה אינו דומה למה שהיה לפניו. פתאום היה טעם אפילו לחיי היומיום בגיטו האפור והעצוב. היה למה לצפות במשך היום. בערב תהיה פעולה בקן... בשעות אלו הגיטו מסביב

* "בלימל-טעג" – ימי-פרח, להתרמה; "קעסטל-אוונטן" – ערבים לתשובות על שאלות שנאספו בתיבת השאלות. לא היה קיים. כאשר ישבנו במעגל ושרנו שירי מולדת כמו העתקנו את עצמנו לאחד הקיבוצים או המושבות בארץ ישראל. כלום אפשר בגיטו לחלום על אושר גדול מזה?

הרוח האנושית, התנועתית והארצישראלית, אשר שררה בשיתוף של "דרור" בביאליסטוק, ורשה, בנדון, בשיתוף על השומר הצעיר בוילנה, ביאליסטוק, ורשה, בשיתוף של "עקיבא" בקראקוב – היא שנסכה שארית-כוח בימים הנוראים מכל.

מתוך הגיטו כותבת טוסיה:

...מחלתו של ישראל ושלי... נגלתה עכשיו בהחלט כחסרת מרפא.
ישראל גווע לנגד עיני ואני פוכרת ידיים – ואיני יכולה לעזור לו. הניסית פעם להטיח ראש בכותל?

ויוסטינה כותבת:

...עיקר כוחה של התנועה כיום הוא בארץ ישראל, אך לשם במזרח ודאי לא תגיע לעולם ידיעה איך נפלו פה היהודים במיתת-יסורים ואיך אחז הנוער בנשק מתוך תאוות נקם ושילם?

ומספרת צביה:

...כולנו חיינו והיינו בהכרה שאין לדעת מה היה עולה בגורלנו לולא היינו חברים לתנועה, לולא ספגנו מילדותנו את הערכים שנתת לנו. היו תקופות שכולנו... היינו בחזית, תנועה אחת עם מרכז אחד ודאגה כללית ומשותפת לאנשים – והרי דוגמה בולטת של אחווה חלוצית.

מתוך היסורים צמח המרד.

בשורת הכבוד: מרדכי אנילביץ', יצחק צוקרמן, צביה, טננבוים, טוסיה ובוראקס, ליבסקינד, יוסטינה, גלר, רבקה גלאנץ וחבריהם הלוחמים.

חובתנו היא לשאול: מה היה לנו הגיטו? מה היה גורלו של המרד לולא תנועת הנוער? התנועה הקיבוצית, ההגנה, הפלמ"ח, הבריחה וההעפלה וכלל-פניה של ההיסטוריה היהודית במאה שלנו – בלעדיה? ואם קרה לנו נס בדורותינו האחרונים – והרבה נסים לא קרו לנו בימינו – הרי תנועת הנוער היהודי היתה בבחינת נס גדול.

תנועת הנוער היהודית –

יצירה מקורית ביותר, צעדה בשביל הצר שכבשו רגליה ליד רחובות הנהר הסואן של החיים היהודיים. הלכה עם העם בחייו, במותו ובראש מלחמתו. בשמו. למענו.

שם – נכרתו החיים –

ואנו ששרדנו מרכינים ראשינו לנוער היהודי שהיה; תולים על כותל המזרח בבית הזה – בית לוחמי הגיטאות – רסיסי חיים, של יופי זה.

את פרח הסלע של העם –

ככאב עד לדמעות. בגאווה. ובאהבה.